

İlham Əliyev – postmüharibə dövrünün memarı

I MƏQALƏ

Böyük liderlər milli məqsədləri yenedən müəyyən edirlər.

Henri KİSSİNCER

Müasir liderlik nəzəriyyələrində “siyasi liderliyin dinamikası” ifadəsi geniş işlənir. Bu termin çağdaş dünyanın geosiyasi və siyasi cəhətdən sürətlə və öncədən çətin proqnozlaşdırılan qaydada dəyişməsinə nəzəri reaksiyadır. Çünki əgər qlobal miqyasda dəyişmə sürətli və mürəkkəbdirsə, hər bir dövlət üçün uğurlu liderliyin də öz nümunəsi olmalıdır. Buradan “siyasi liderliyin dinamikası” kimi xeyli mürəkkəb məzmunlu anlam yaranır. Biz onun nəzəri tərəfinin dərinliklərinə varmadan Azərbaycan təcrübəsinin bir sıra fəlsəfi və siyasi-nəzəri özəllikləri üzərində dayanmağa çalışacağıq. Çünki Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin liderlik dinamikası, sözün həqiqi mənasında, maraqlı və əhəmiyyətli nümunədir və onun fəlsəfi, siyasi-nəzəri dərki olduqca vacibdir. Öncə, qısa terminoloji izah verək.

Liderliyə fəlsəfi baxış

Henri Kissincer liderliklə bağlı son əsərində çox maraqlı bir təsnif etmişdir. O, K. Adenauer, Ş. de Qoll, R.Nikson, Ə.Sadat, Li Kuan Yu və M.Tetçerin liderliyinə ümumi bir mövqedən baxmışdır. Bu liderlərin yaşadıkları tarixi dövrün drammatizmi şəraitində bir sıra keyfiyyətlərini təhlil etmişdir. Onların liderliyini həmin tarixi dövrdə cəmiyyətlərin postmüharibə təkamülünün memarları kimi araşdırmışdır. Təbii ki, H.Kissincerin yanaşmasının ümumi ruhu bizim üçün maraqlıdır – müasir tarixi mərhələdə liderlər postmüharibə dövründə rəhbərlik etdikləri ölkəni və liderləri olduqları cəmiyyətləri necə inkişaf etdirmişlər?

Bu kontekstdə H.Kissincer liderlərin fəaliyyətini dörd aspektdə qiymətləndirir. Birinci aspekt. Müharibədən sonrakı mərhələdə liderlər sülhü necə görürlər? Axı müharibə siyasi şüurlarda sülh ideyasını dağda bilər və liderlər də müharibə paradigmasına aludə ola bilərlər. H.Kissincer hesab edir ki, araşdırıldığı 6 liderlik strategiyasında liderlər müharibə paradigmasına aludə olmadılar və cəmiyyətləri fərqli siyasi meyarlar əsasında inkişaf etdirdilər. Məsələn, Misir Prezidenti Ənvər Sadat İsrailə müharibəni uduzsa da, hesab etdi ki, postmüharibə mərhələsində sülhə üstünlük vermək daha doğrudur.

Li Kuan Yu kütləvi kasıblar ölkəsi olan Sinqapuru dünyanın “iqtisadi möcüzələri”ndən birinə çevirdi. O, bütövlükdə 60 ildən çox siyasətdə oldu. Prezident, baş nazir oldu və bir sıra nazirliklərə rəhbərlik etdi. Britaniyada təhsil almışdı, lakin Sinqapurun Britaniya müstəmləkçiliyindən xilas olması üçün böyük mübarizə apardı. İstəyinə nail oldu və müstəqil Sinqapuru sürətlə inkişaf etdirdi.

H.Kissincerin əsərində təhlil etdiyi Qərbi dövlətləri liderləri bir qədər fərqli geosiyasi və siyasi şəraitdə böhrandan sonrakı (müharibə də bura daxildir) mərhələdə böyük işlər görmüşlər. Onların hamısını birləşdirən məqam müharibədən və ya böhrandan sonrakı mərhələdə dövlətlərini və cəmiyyətlərini inkişaf etdirmələri olmuşdur. H.Kissincer məhz bu kontekstdə 6 dünya siyasi liderliyi strategiyasından bəhs edir və onları aşağıdakı faktorlara görə araşdırır: 1) Liderlər müharibədən sonra sülhü necə görürlər; 2) liderlərin hər biri milli ideyanı yenedən məzmunlaşdırmışdır; 3) onlar ölkənin və cəmiyyətin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışlar; 4) ke-

çid dövrünü yaşayan dünya üçün yeni nizam gətirmişlər.

Bu punktların hər biri Azərbaycan təcrübəsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Bu mənada qısa izaha ehtiyac vardır.

Kissincerin liderlik araşdırmaları

Bunu şərti olaraq belə qəbul edərk. Çünki H.Kissincer cəmi 6 uğurlu lideri araşdırır və problemə bütöv dünya miqyasında baxmır. Eyni zamanda, bizim üçün həmin liderlik nümunələri fonunda vurğuladığımız 4 istiqamət üzrə bir sıra məqamların qısa fəlsəfi təhlili Azərbaycan təcrübəsinə adekvat dərk etmək üçün lazımdır.

Beləliklə, XX əsrdə müharibədən və ya böhrandan sonra liderlər ona görə uğurlu olmuşlar ki, rəhbərlik etdikləri ölkə və cəmiyyət üçün uyğun sülh modelini (və ya dinc inkişaf modelini) tapmışlar. Onların hər biri ölkələri üçün fərqli olan situasiyada və fərqli şərtlər altında sülh qərarını qəbul etmişlər və ya böhrandan sonra ölkələrinin inkişaf xəttini müəyyən etmişlər.

Məsələn, R.Nikson ABŞ-ın Vyetnamdakı uğursuzluğundan sonra özündə güc taparaq, 1973-cü ildə qoşunları oradan çıxarmışdır.

M.Tetçer Böyük Britaniyanın dövlət və cəmiyyət olaraq düşdüyü ağır böhran vəziyyətinə çıxması üçün “tetçerizm” adlanan tədbirlər kompleksini inamla həyata keçirmişdir və nəticədə ölkə inkişaf xəttinə çıxmışdır.

Şarl de Qoll faktiki olaraq məğlub Fransanın müharibədən sonra yenedən dünya miqyasında liderlər qrupuna çıxmasına nail olmuşdur. Onun sülh axtarışlarını postmüharibə mərhələsi üçün şərti olaraq “Fransa nümunəsi” adlandırmaq olar.

Konrad Adenauer XX əsrin ikinci yarısında, Almaniyanın II Dünya savaşındakı məğlubiyyətindən sonra faktiki olaraq ölkənin inkişaf kursunu müəyyən etmişdir

və Almaniyanı iqtisadi möcüzəyə qovuşdurmuşdur. Onun siyasi, geosiyasi, ideoloji xətti Almaniya üçün bir strategiya olmuşdur. Bu mənada K.Adenauerin müharibədən sonrakı sülh xətti əhəmiyyətli hesab olunur.

Bu qısa müqayisələr fonunda aydın olur ki, H.Kissincerin “6 strategiya” adlandırdığı fenomen liderlərin postmüharibə və ya post-böhran mərhələsində sülhü necə görmələri üzərində qurulmuşdur. Onların hər birinin öz məzmunu vardır. Biri digərini təkrarlamır və hər biri siyasi-nəzəri və fəlsəfi baxımdan nümunədir.

Həmin liderlərin milli ideyanı yenedən məzmunlaşdırmaları da bu kontekstdə ciddi faktor sayılmalıdır. K.Adenauer Almaniyanın milli ideyasını faşizmdən kənar yenedən məzmunlaşdırdı, Ş.de Qoll çox çətin şəraitdə “böyük Fransa” ideyasını gündəmə gətirdi, R.Nikson amerikalı ideyasını “həqiqət” mərhələsində “posthəqiqət” mərhələsinə sülh və cəmiyyətin ruhunun saxlanması naminə transfer edə bildi, Ə.Sadat ərəb dünyasının etirazlarına baxmayaraq, Misirin milli ideyasını yəhudilərlə düşmənçilik müstəvisindən sülh və dinclik şəraitində yaşamaq kontekstinə daxil edə bildi (həyatı bahasına), Li Kuan Yu Sinqapuru müstəmləkədən qurtardı və eyni zamanda, ona özəl uğurlu inkişaf ideyasını (paradigmasını) milli ideya kimi qazandırdı, M.Tetçer britaniyalılara hər situasiyada yaradıcı və konstruktiv olmağı tələq etdi.

Göründüyü kimi, bu strategiyaların hər biri fərqli arqumentlərə, fəaliyyət şərtlərinə və hədəflərə malikdir. Ancaq onları birləşdirən öz ölkələri üçün sülh, inkişaf və milli ideyanın yeni tarixi şəraitə adekvat olmasıdır!

Bizcə, milli ideyanın sülh yönü müəyyən edilməsi H.Kissincerin digər liderlik strategiyası faktorunu – ölkə və cəmiyyət üçün yeni perspektivlər açılmasını aktuallaşdırmışdır. İndiki müşahidələr də göstərir ki, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa (baxmayaraq

ki, E.Makron Fransa üçün ciddi problemlər yaradır), Misir, Sinqapur və Almaniya fərqli geosiyasi rəqə, inkişaf tempinə, sülh şərtlərinə və inkişaf paradigmalarına malikdirlər. Onlar fərqli “yerlərdən fərqli start götürmüşlər”. Ancaq hər birini özünəməxsus anlamda uğurlu saymaq olar. Bu baxımdan H.Kissincer haqlıdır. Nədən ibarətdir həmin anlayışlar?

Hər şeydən öncə, ondan ibarətdir ki, vurğulanan liderlik strategiyaları konkret ölkənin mövcud olduğu şərait və tarixi şərtlər fonunda uğurlu qəbul edilmişdir. Yəni söhbət mütləq uğurluqdan getmir! Bundan sonra daha maraqlı və geosiyasi əhəmiyyəti böyük olan bir məqama baxmaq lazım gəlir.

Liderlik strategiyası və dünya nizamı

Keçən əsrin 70-90-cı illərində dünya, doğrudan da, geosiyasi keçid mərhələsində idi. Müxtəlif yerlərdə meydana gələn böhranlar, savaşlar, hərbi toqquşmalar... Böyük geosiyasi ziddiyyətlər, bütövlükdə, qlobal geosiyasi düzənin transformasiyası zərurətini ortaya qoymuşdu. Rəqədən asılı olaraq, hər bir dövlət buna fərqli reaksiya verməli idi. ABŞ iki əsas geosiyasi gücdən biri kimi (ABŞ və SSRİ) yeni dünya nizamı kontekstində müəyyən nəticələr çıxarmalı idi. Böyük Britaniya dünya lideri olmasa da, yeni sülh şəraitini üçün töhfəsini verməli idi. Eynilə, Fransa məsələyə pozitiv yardım etməli idi. Misir öz miqyasında problemləri yoluna qoymalı idi. Sinqapur da inkişaf paradigmasını saxlamaqla regional sülhə töhfəsinə davam etdirməli idi. Almaniya birləşməklə qlobal dünya düzəninə “alman konstruktivizmini” bərpa etməli idi.

Deməli, H.Kissincerin vurğuladığı strategiyaların hər biri fərqli yollarla uğurlu liderliyi qlobal miqyasda transfer edə bilərdi. Burada onların hər birinin fərqli imkanları və reallaşma yolları ön plana çıxır. Misir və Sinqapur çıxmaq şərti ilə geridə qalan liderlik strate-

giyalarının qlobal nizamı hansı töhfələri verdiyi məsələsi açıqdır. Çünki ABŞ, Fransa, Almaniya və Böyük Britaniya tərəfindən meydana geosiyasi, ideoloji və sülhün təmini ilə bağlı o qədər cavabsız suallar çıxmışdır ki, hələlik Qərbi fəlsəfi və politoloji fikri onları “tam həzm edə bilməmişdir”.

Belə bir vəziyyət digər məsələni – “liderliyin müasir mərhələdə dinamikası” fenomeninin fəlsəfi və siyasi-nəzəri dərkinə aktuallaşdırır. Problemin bu aspektinin də Azərbaycan təcrübəsi baxımından böyük aktuallığı və strateji mənası vardır. Onun üzərində öləri dayanaq.

Liderliyin spiralvari dinamikası

Müasir yanaşmalarda liderlik açıq və qeyri-xətti sistem kimi təsəvvür edilir. Bu artıq sırf nəzəri və ya fəlsəfi konstruksiya deyildir – konkret praktiki hədəfi olan fəaliyyət nümunəsidir. Və burada söhbət yalnız sinergetik yanaşmadan getmir. Politoloqlar daha çox Amerika nümunəsi olan liderliyin spiralvari dinamikasına müraciət edirlər. Onun banisi amerikalı Kler Qreyvzdır. Ardıcılları isə Don Bek və Kris Kovandır. D.Bek və K.Kovananın “Spiral dinamika. XXI əsrdə dəyərlər, liderlik və dəyişiklikləri idarə edərkən” əsəri çox məşhurdur.

Həmin əsərin liderlik aspektində əsas ideyası ondan ibarətdir ki, hər bir situasiyada liderlik (həm də siyasi liderlik) spiral formalı dinamikaya malikdir. Yəni burada geri çəkilmələr irəli inkişaf vəhdətdədir. Bunun başlıca motivəddici faktoru xüsusi “məmlər”dir (siyasi, mədəni, sosial, ideoloji kodlar). Onları müəlliflər, obrazlı olaraq, “dMemlər” adlandırırlar. “dMemlər” dünyagörüşünü, qiymətləndirmə sistemini, psixoloji mövcudluq səviyyəsini təşkil olunma prinsipini, düşüncə üsulunu yığcam ifadə edirlər. Onlar həm insanın fundamental dünyagörüşünü formalaşdırırlar, həm davranışları istiqamətləndirirlər, həm də qərar qəbul etmə özəlliyini stimullaşdırırlar. Liderlər bu əsasda siyasi-diplomatik fəaliyyət göstərir və ona uyğun liderlik dinamikasına malik olurlar.

Nəhayət, bütün bu kimi müasir dövrün və liderliyin özəllikləri əsasında liderlərə qəhrəman-liderlər kimi deyil, milli təhlükəsizlik, xalqın rifah halının yaxşılaşması və insan haqlarını kimi dəyərlər prizmasında baxırlar. Onların fəaliyyətinə qiymət verirlər.

Bu cür yanaşmaları Azərbaycan təcrübəsinə tətbiq etmək mümkündürmü? Və yaxud başqa daha adekvat yanaşmaya ehtiyac varmı? H.Kissincerin vurğuladığı liderlik strategiyalarından hansını Azərbaycan üçün nümunə kimi götürmək olar? Biz, Azərbaycan üçün fərqli yanaşmanın daha adekvat olduğunu düşünürük. Təbii ki, vurğulanan liderlik strategiyalarını təcrübə kimi nəzərə almaq lazımdır.

Ancaq Azərbaycanda liderlik strategiyasının nümunəsini Azərbaycanın özündə mövcud olan liderlik təcrübəsi yaratmışdır və onun banisi ulu öndər Heydər Əliyevdir. Həmin nümunə yuxarıda vurğulanan liderlik strategiyaları fonunda çox uğurlu görünür. Ona görə də liderliyin Azərbaycan nümunəsinin fəlsəfi və siyasi-nəzəri araşdırılması fərqli yanaşma tələb edir. Bu prizmada Prezident İlham Əliyevin postmüharibə mərhələsində liderlik strategiyası çox maraqlı və məzmunlu təsir bağışlayır.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru